

Budapestizmusok

(Részletek A pesti nyelv című, hamarosan megjelenő könyvből)

(*Pesti, budapesti...*) Legkorábban, sok tízezer éve, ma már nem ismert nyelveken kavargott itt a beszéd. Jártak itt kelták, hunok, avarok, majd magyarok. A királyi udvarban a latin, az olasz, a német szó is hallatszott. Másfél évszázadig az oszmán-török. A 18. század végén Budára költöző egyetem nyelve elsősorban latin és német volt. Ekkor indult meg a magyarosodás: magyar nyelvű folyóiratok, színház, akadémia, helyesírás, tudomány. A néhány tízezer lakosú város a 20. század végére kétfélmillióra duzzadt, lakosai magukkal hozták nyelvüket, nyelvjárásukat.

Más nagyvárosok nagyobb nyelvészeti figyelemnek örvendtek, mint a korábbi Pest és Buda, azaz 1873 óta már Budapest. A nyelvtudomány létrejöttékor sokkal inkább a magyar nyelv jellegét, múltját és ennek kapcsán területi nyelvjárásait kutatták. Kit érdekelt volna nyelvi szempontból a kicsi Pest és Buda? Különösen akkor, ha még Jókai Mór is azt állítja, hogy a 19. században a pesti utcán inkább lehetett német szót hallani, mint magyarul. A Duna-vízét árulók németül kiabálták: „dónauvósz” (Donauwasser). Részben ezért nem érdekelte korábban a magyar nyelvészeket Budapest nyelve. Pedig gyorsan magyarosodott. A „dunavizesek” hamarosan már így kiabáltak az emeletes házak kapujában: „Duna-vízét, friss Duna-vízét vegyenek!” S főnről így válaszoltak: „Hé, vizesember! Hárommal a harmadikra!”

A pesti nyelv külön területe a névvilág. Párizsnak sajátos bájt ad a Rue du Chat qui Pêche (a Halászó macska utcája), Berlinnek a Bleibtreustrasse (Maradjhú utca), Bécsnek a Graben (Árok) vagy a Kohlmarkt (Szénpiac). Madridban némely utca elnevezése olyan, mintha García Lorca világában járnánk (Calle de la Dulzura = Az édesség/gyengédség utcája, Calle de la Blanca Luna = A fehér hold utcája – arrefelé is gyakoriak a birtokos szerkezettel jelölt elnevezések; Budapesten is van hasonló: Nagy Lajos király útja).

Ugyanílyen jellemző névnek gondoljuk a Dunakorzót, a körutakat, a Sugárutat, az Oktogont, a (Kodály) köröndöt, a Rómait (Római-part), a Lízét (Városliget), Angyalföldet, Kőbányát, Csepelt, a jórészt már csak nevében élő Tabánt.

Berlinben az ember sajátos bédekkereket talál az újságos pavilonokban, mint a *So red't der Berliner. Ein lustiger Sprachführer* (Így beszél a berlini. Vidám nyelvkalauz), meg a *Das neue Berliner Schimpfwörter Buch* (Az új berlini káromkodások). Ha vannak berlinizmusok, kell hogy legyenek budapestizmusok is.

A pestiek ma Pesten Budapestet értik, akkor is, ha ebből tréfa születhet: Hol lakik? Pesten! Na, ne mondja, maga Budán lakik! Ez is (buda)pestizmus.

(*Minek a városa Budapest?*) Alapvető emberi sajátosságunk, hogy mindig valamihez hasonlítjuk a dolgokat. Így a városokat is. Így jönnek létre érdekes, városokat, országokat jellemző (névjellemző) képes szólások (attributív frázisok).

Budapestre ilyesmiket mondanak: Budapest a bűn városa, a kávéházak városa, a fürdők városa, a barlangok városa, a hidak városa, a vizek városa, a Duna legszebb városa, a kultúra városa, a fesztiválok városa, az érzékek városa, az ízek városa, a biciklisek városa, a világ legszebb városa, a világ második legromantikussabb városa (Prága után), a Kelet Párizsa (de ezt más fővárosra is mondják) stb. És: Budapest a jövő városa.

(*Pest-Buda, Budapest*) A középkortól „ikerváros” állt itt a Duna két partján: Pest és Buda, kicsit északabbra tőle Óbuda. A testvérvárosok egyesítését „Budapest” néven hivatalosan először 1831-ben Világ című munkájában „a legnagyobb magyar”, Széchenyi István javasolta. Más fantázianeveket is kitaláltak a nyelvújítás szellemében: Honderú, Delivár, Etelvár, Ikervár. Budapest 1873-ban jött létre Pest, Buda, Óbuda és a Margitsziget egyesítésével. A főváros gyors fejlődése már 1900 után fölvetette Budapest további bővülését. A tervekben Nagy-Budapestnek nevezett bővítés 1950. január 1-jén jött létre hét város és tizenhat község bekebelezésével. Budapest addigi 14 kerülete 22-re bővült. 1994-ben jött létre Budapest legfiatalabb kerülete, a XX. kerületről levált XXIII. (Soroksár).

A nyelvészek szerint Buda neve egy szláv személynévből (< Budimir, Budislav), egy 11. századi itteni előjáró nevéből származik. Pest neve pedig a régi magyar ’(mészégető) kemence vagy barlang’ szóra megy vissza, melynek még távolabbi forrása az óegyházi szláv. Pest eredetileg a budai oldal egy részét (Tabán) is jelölhette (ahol ma is vannak barlangok); s az itteni rév kapcsán vonatkoztathatták a mai pesti oldalra.

(„Pesti nyelv”: *argó, fattyúnyelv, szleng, közhely*)

Többrétegű nyelv

A pesti nyelvről több mint százéves vita folyik. Hogy mit is érthetünk rajta? Van, aki csak a tolvajnyelvet, az argót, mások sajátos nyelvjárásként tekintenek rá, ismét mások a nyelvi divatokat terjesztő (közhelyes) köznyelvnek tartják, s vannak, akik a modern szleng (aszfaltnyelv) szülőhelyének.

Balassa József nyelvész a nyelvjárás terminus ellen érvelt: „a város lakossága, főként Budáé, eredetileg német volt. Ma már a magyar elem nagy többségben van ugyan, de nyelve nem fejlődött együttesen és önállóan, miután a lakosság az ország legkülönbözőbb részeiről verődött össze”. Imre Samu az alföldi nyelvjárásról belül Budapest környéki nyelvjárásípust említ. Valóban, a legtöbb városrész nyelvi kapcsolatban van a mögötte lévő vidék nyelvjárásával.

A leghelyesebb, ha a budapesti nyelvet többszintűnek, többrétegűnek fogjuk fel: tolvajnyelv (argó, jassznyelv, fattyúnyelv); ifjúsági nyelv; szleng, közhely (nyelvi divatok). Már Arany János is használ kártyás argószót. Ambrus Zoltán, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő, Tersánszky Józsi Jenő bőven merítettek a tolvajnyelvből. Néhány példa: arénázik (veszekedik), bazi nagy (nagyon nagy), bekávézik (lerészegeedik), bekrepál (meghal), bratyó (báty, fiútestvér), bukik rá (kedveli, tetszik neki), burkol (eszik), cvikli – később – ciki (kellemetlenség), digózik (nő olasz férfiakkal alkalmi ismeretséget keres), dinka, dinnye (buta), dobbant (disszidál), dohány (pénz), elpasszol (elad), frankó (jó, remek), gáz (baj, veszély, nehézség, kellemetlenség; mai szójátékban: Gáz van, ha nincs villany!), gürizik (dolgozik). A magyar argó küsszótára bevezetőjében utal a tolvajnyelv eredetére: 1000 argószóbból 200 német, 50 héber vagy jiddis, 20 cigány, 30 más nyelvű és a többi magyar eredetű. Példák: ajszer, haver, hóhem, mesüge (héber), máró, devla, duma, luvnya, lóvé (cigány), svári, aré, malér, angéhol (német), klapec, karpek, bratyí, gyengi (szláv), jard (angol). Belső keletkezésű (magyar) szavak: barna mackó (ötven forintos), bura (fej), emeletes zsarú (lovasrendőr), ikrek (járőrök), fagylaltos (közlekedési rendőr), fakabát (rendőr), kaptár (börtön), sikló (URH-kocsi), sínbohóc (vasutas), kobra (szemüveges ember), hínárhajú (hippi). Leginkább az átvitel (új jelentés) lehetőségével élnek a nyelvvaltozatok: bedolgozó (betörő, tolvaj), buszsofőr (autótolvaj), dugulás (hallgatás), kocsijátékos (autótolvaj), leveles (gyanús rab), téгла (beépített ember, besúgó), pacsirta (’énekes’, áruoló), varjú (fegyőr), zongoráztat (ujjlenyomatot vesz).

A tolvajnyelv vagy argó sajátos területe, a börtönszleng is ide tartozik (Budapesten fogda, börtön is van) efféle szövegekkel: bonts vitorlát (menj innen), fekvő nyolcast kapott (életfogytiglanra ítélték), felakadt a hálón (elfogták a razzián), felültette a felhő szélére (megölte). Valamint példa egy börtöngraffitire: Itthagynom a tanyátokat, b. az anyátokat! Zöldülnek a falevelek, Tolnai utca, isten veled...

Az argó sajátos területe a prostituáltak nyelve: biluxol (körbetekinget), rábukik (szeteri), cicizik (vacakol), cidázik a manusnak (ma azt mondanák: oboázik', gorilla (testőr), hajj (prostituációt üz), ketyeg az óra (fizetik az időt), kivirít (felmutatja a pénzét, hogy azt más is lássa), kocsisor (József utca, Mátyás tér, Horváth Mihály tér, Ör utca által határolt terület), lepúrolja a lóvét (eldug a pénzből; a pénz egy részét magának teszi el), letejel (átadja a pénzt), maki (nyugatnémet márka), megdumál (rábeszél), megeszti a mesét (elhiszi a történetet), nagyplacc (Rákóczi tér), placc (tér, ahol „üzni lehet az ipart”), roda (kocsisor), rodázás (árulja magát < cigány rodel keres [pénzt is] szóból, ebből vonódhatott el a roda), smakkol (tetszik), strichel (üzletszerűen kéjeleg), szobázik (szobáztatóhelyre viszi a partnerét), tejel (fizet), télak (megszökés; jiddis eredetű), tipliz (megszökik), tűz (elsiet), vamzer (áruló, spion).

Diáknyelv

A budapesti ifjúsági nyelv szókészlete az iskolákban, de különösen a kollégiumokban formálódott. Vidra Szabó Ferenc írja a szakmunkástanulókról: „A főváros romantikája viszont a fiatalok számára jelent húzóerőt, hiszen a fővárosból ered minden, ami számít valamit: ott lehet divatos holmit venni, ott szerzik a népszerű becszámokat, ott kezdik játszani az új filmeket.” Kolozsvári Grandpierre Emil a tájnyelvekből gazdagodó argó frissességére hívja fel a figyelmet: „a ma beszélt argó elemei túlnyomórészt magyarok, mert a faluból a fővárosba áramlott fiatalok jóvoltából a népnyelvből táplálkozik. Így született újjá [...] a vidéken eltemetődött *pilács*; e szót azelőtt, a Szinnyi-tájszótár szerint csak Vác környékén ismerték.” Ma pedig már: Köpd le a pilácsot (oltsd el a villanyt). További példa Kolozsvári Grandpierre-től: cucc, begurul, bezsong, bepörög, eltájolja (betájolja) magát, lekopik, csövezik, földobja a témát. Egyéb példák más nyelvészektől is: a „szerelés” (ruházat) darabjai: jakó, naci (nasztró), surranó, tyúkszemtok, kultúrmadzag, tökfödő, napszemesi. Autómárkák: szappantartó, trabicsek, papírjaguár, Honecker boszszúja (Trabant), benzinkecske, zsigá (Zsiguli), merci ~ merdzsó (Mercedes). Kerékpár: bicaj, bicó, cajga, canga, bringa, csószamár, velocipéd.

A különféle „laza” nyelvváltozatok a szlengben egyesülnek. Példák: helósztok, vadiúj, tökziher, hagyjál lógva, hülyét kaptam.

Önmagában a „pesti nyelvnek” először 1932-ben Bárczi Géza szentel tanulmányt. Szigorúan idézőjelben említi a „pesti nyelv”-et, értve rajta a nagyvárosban létrejövő argót (jassznyelvet), illetve pesti nyelvnek tartotta az argóból kinövő, már nem titkos, nem csoporthoz kötött alacsonyabb rendű köznyelvet (mai szóval a szlenget), az „alsóbb társadalmi rétegekben” kifejlődő „különleges” nyelvváltozatot. Ebből ered például a gagyí (arany), a pimf (jelentéktelen, semmi ember) csakúgy, mint a bambim (a bimbam megfordítva, azaz a templom), a csingefon (telefon), a slatyak, satyak (sapka), a citrompofozó (utcaseprő), de még a koporsószög (cigaretta) is.

A következő nagy gyűjtemény Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály jórészt kéziratban lévő ún. „fattyúnyelvi” szótára még többet tartalmaz ebből az „alul lévő” nyelvvilágból. Csak egy kisebb válogatás jelent meg belőle. Jellemző szólások: Amíg a készlet tart, Annyi baj legyen, csak a villamos menjen, A zágson (sag schon) tipikus esete, Jó hülyének lenni?

Hasonló kifejezésekre bukkanhatunk Hernádi Miklós közhelyszótáraiban is, csakhogy ő már gyakori, divatos vagy éppen elcsépelet fordulatoknak nevezi az efféléket.

A budapesti „nyelv” megnevezései

A „fattyúnyelvi” szótár felsorolja ennek a nyelvváltozatnak több tucat népi megnevezését. Kitűnik belőlük, hogy sokféleképpen, hol társadalmi réteg-helyzet, hol életkor-korosztály, hol szakma-elfoglaltság, hol hely-helyzet, hol stílus-nyelvváltozat szerint maga a nép is osztályozza-minősíti ezt a nyelvhasználatot: alvilág argója, alvilági zsargon, angyalföldi szleng, apacsnyelv, bakanyelv, betörőnyelv, betyárnyelv, bohémnyelv, bótosnyelv, budapesti csoportnyelv, budapesti argó, budapesties beszéd, budapesti kávéházi nyelv, budapesti magyarság, budapesti népnyelv, budapesti szalonnyelv, budapesti volapük (mesterséges nyelv), budapesti zsúrnyelv, budapestizmus, Budapest nyelve, Budapest saját tájszólása, csibésznyelv, diáknyelv, éjszakai duma, fiatalság nyelve, főburgszanleopold tájszólás (lipótvárosi), fogháznyelv, hadova, hebrenyelv, hebrinyelv, hóhemduma, hóhemnyelv, huli-gánnyelv, hulu-hulinyelv, indiai argó, jampec szavak, jasszargó, jasszduma, jasszidióma, jasszjampecargó, jassznyelv, jasszstílus, jassz szó, jasszos pesti zsargon, jasszul beszél, jénis déveráj, kamasznyelv, Kerepesi úti beszéd, kocsisargó, kohén, korszerű magyar csibésznyelv, külvárosi szleng, külvárosi szó, ligeti jasszok nyelve, ligeti szó, Lipótváros argója, linkduma, linknyelv, melósnyelv, mozgalmi szleng, nagyvárosi nyelv, nyelvicsék, patkányok nyelve, peremnyelv, pesti argó, pesti duma, pesties (pestiesen szólva), pesti magyar nyelv, pesti nyelv, pesti nyelvjárás, pesti okosok nyelve, pesti szavak, pesti tájszólás, pesti tolvajnyelv, pesti újnyelv, pesti vadnyelv, pestiül, pesti utcanyelv, pesti zsargon, piaci nyelv, sikátori szavak, srácnnyelv, színésznyelv, társasági argó, tébolnyelv, tiszavirágnyelv, titkosnyelv, tolvajhanta, trolinyelv, utcai nyelv, vagányduma, vagonnyelv, városi népnyelv, volapük, zavarosnyelv, zsargonautánk volapükje, zsebmetszők nyelve, zsvánnyelv...

Fattyúnyelv

Különösen a második világháborúig virágzott a sajátos budapesti fattyúnyelv (tolvajnyelv, szleng). Ennek a korszaknak kiváló nyelvi tükre Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály óriási kéziratot anyaga, amelyből egy kisebb válogatás nyomtatásban is megjelent.

Budapestet tréfásan nevezték Butapestnek, sőt Mohambénak és Mókembénak (a tolvajnyelvi mókém 'város' és Budapest kezdőbetűje nyomán); illetve Judapestnek is. Néhány sajátos városnegyed: Bringyeleváros (Dagály utca), Cséri-telep (személtlerakó telep, Cséry nevű bérlője nyomán), Drótsziget (a városligeti sziget, amelyen a Vajdahunyad vára áll), Dzsungel (Népliget), Hepaj (Városliget, Népliget), Kibanya (Kőbánya: az anekdota szerint egyszer egy öregasszony leszállt Kőbányán, mert úgy értette a kalauz kiáltását, hogy Ki, banya!), Lipiváros, Lipicsek, Lipócia (Lipótváros), Liszé (Városliget), Szigi, Szizsi (Margitsziget), Tangó (korábban Teleki téri, majd Ecseri úti ócskapiac; szó-játék a Tändelmarkt/Tändelmárk szóból), Tripolisz (a VI. kerület belső része), Zugliszé (Zugliget), Zsibaj (Teleki tér).

A jellegzetes épületek: Csari (Vásárcaernok), Elizélt palota (a korábbi Roosevel, ma Széchenyi István téren álló korábbi, zöldes színű irodaépület népi neve), Gólyavár (az ELTE bölcsészkar Trefort-kerti épülete – utalva a gólyákra, az elsőéves egyetemistákra), Klotild-palota (a Ferenciek terén álló ikerpalota, amelynek párját a népnyelv Matild-palotának nevezte el), Markó (a Markó utcai börtön).

Tömeglakások: Százház (a Keleti pályaudvar mellett, már lebontották), Tizenháromház (Váci úti háztömb), Hatház (Kőbánya).

Pesti kocsmanevek: Gödör, Hét Tetű, Hullamosó, Neszepicsa-csárda, Ördöghídja, Tarka Macska, Vörös Macska.

Budapest – kávéházváros. A jellemző kávéházak: Centri (Centrál kávéház), Fila (Philadelphia), Filinger, Hangli(csek), Helica (Helvetia), Kurvaléria (Valéria), Nyolcas (Zugkávéház), Ribéria (Riviera), Spolár (Spolaries). A New York kávéház egyes részeit külön is elnevezték: Karzat (félemeleti helyiség, a Nyugat íróinak törzshelye), Mélyvíz (alsó helyiség, művészek tanyája), Montpárnász (karzat, ugyancsak a művészeké). A kávéházi kultúrához saját nyelvezet is járult. Maga a kávéház: kafesi. A szereplők: almavári-babavári (vendég, aki csak a helyet foglalja, de nem fogyaszt), brencsálinger (fizetőpincér), stikavendég (aki inkognitóban van jelen, le kell tagadni, ha keresik), szandolin (egyedül üldögélő vendég a hasonló nevű együletes csónakról), varter (az olyan vendég, aki azzal küldi el a pincért, hogy majd később rendel; a német warden szóból).

A kávéház a pesti vice humorforrása is. Pesti kávéház 1946-ban: – Főnök úr, a kávé olyan rossz, hogy a vendégek meg akarnak verni minket! – Nem kell félni, mi vagyunk többen!

A kávéházak kínálatából csak néhány: bialóg (feketekávé), fekcsi, feketusz (feketekávé), félbarna (tejeskávé), kapó (kapucínér), krahedli (szénsavas üdítő), pikfek (pikoló; kis adag feketekávé), zóna (reggelire vagy tízórára kínált kis adag). A szocializmus kezdeti időszakában a kávéházak helyén felbukkanó presszókban leginkább a szimpla és dupla kávé járt. Az 1960-as években eltűnt a kisadag kávé, a szimpla, de az emberek még sokáig egy „dupláért” ugrottak be a presszóba.

Különleges neveket kaptak a szórakozóhelyek (mulatók, mozik, színházak): Hököm Színház (városligeti színház), Müszi (városligeti Műszínház), Vurstli (városligeti Fesztykörkép).

Hidak: a Ferenc József híd (ma Szabadság híd) régi neve: Franci. A felrobbantott Erzsébet híd pótlására épített pontonhíd: Bözsike, a Margit híd „kistestvére”: Mancsi.

A közlekedési eszközök városnyelvi nevei között magasan vezet a villamos: bajzli, batár, bázslí, cingaj, csili, csingaj, delej, dzsunki, lanyi, lanyó, sárga vasút, szlanyi, tuja, vilcsi, vilusz, villamos, villinger, vilga, vili, vilicsek, vlanyi, zlanyi, zóna. A tujázik azt jelenti, hogy a villamos ütközőjén (csütülő: csatoló + csücsülő) utazik valaki. A szó a hátulja szó végének életre keléséből származik: hátulja > tulja > tuja. Gumikeressé járművekre kevés szó van: duli, zotyóbusz (autóbusz), prolibusz, troli (trolibusz). A fogaskerekű kezdetektől fogva: fogas.

A budapesti embert sokféleképpen nevezik meg a fattyúnyelvben: csacsener (érdekből csodálkozó), csikkgyűjtő, csikk-kutató, csikk-szedő, Duna-partizán (a korzón a nőket zaklató férfi), éjszakai tanár (az éjszakai élet beavatottja), eszpresszólovag, flaszterhős (nővel szemben toladóan viselkedő férfi), fogdmeg (kocsmái kidobóember; máshol csendőr, csösz), hóhem (főlényes, ravasz alak), hónaljkereskedő (zugkereskedő), lejmista (lejmoló, potyázó), mandoletti (nyalánkságot áruoló olasz árus), mautner (hajléktalan; ma olykor azt hallani: hajlékony), művészlink, nimandrovics (senkiházi, jelentéktelen), Róbert bácsi (ételt osztogató; egy ingyenkonyha nyomán), sarkangyal (utcasarkon álldogáló nő), tigris (hotelszolgálat), turullovás (öngyilkosjelölt, aki fölmászik a Ferenc József híd turulmadarához).

Gazdag terminológiája van a budapesti foglalkozásoknak is: bosnyák (utcai bazarárus), bőrféjű (tűzoltó), buhvaldnéni (a nyilvános helyen elhelyezett padok, székek használati díját beszedő nő; a Buchwald-cég nyomán), citrompofozó, déligyümölcs-kereskedő (utcaseprő), cupi (cselédközvetítő), gázember (a gázművek pénzbeszedője), guberáló, handlé (őszeres), hájmeszli (házfelügyelő), helyesnéni (nyilvános vécé felügyelője; az illemhelyből alakult szójáték), kucséber (sorshúzó játékkal vendéglőket járó árus), milimári (tejárus), őszeres (őszeres), vörössipkás (hordár).

A piacok népi megnevezései: KGST-piac, lengyel piac (az 1980-as évek bolhapiacai), később: kínai piac. A rendszerváltás idején: MDF-piac.

A budapesti életet jellemző további szavak: budapestia (itt élő külföldiek összefoglaló neve), bugázás ([piaci] lopás), csöves (bűnöző), falmelléki (budapesti vezetékes víz a balatonmelléki stb. bornevek mintájára), hídpénz (korábban két krajcárt kellett fizetni a hidakon való áthaladáskor), körüti dolog (nem illendő, közönséges ügy), lele (lelencház), zaci (zálogház).

A napilapok is szívesen foglalkoztak a pesti „tájszavak” gyűjtésével. Például a Pesti Napló 1904. december 25-i számának karácsonyi melléklete tartalmazza A pesti tájszólás kis szótárát. Ebben olvasható: „Búrvasut”-nak hívták a Budapest–Újpest–Rákospalotai (B. U. R.) vasutat (a „vasut” korabeli helyesírással); Fanbourg St. Léopoldnak a Lipótvárost; a Beliczay kávéházból lett Helvetia kávéházat Heliczaynak (kontamináció, szóalakvegyülés); az Alkotmány utcai fogházat (annak Kisfaludy vezetéknevű igazgatója után) Kisfaludy-társaságnak; a Röck Szilárd utcát Röck Szilágyi utcának; a naplopót zrinyistának, mivel a Zrínyi utcában működött a főkapitányság.

(A pesti nyelv grammatikája)

Kiejtés, hangsúlyozás

Általában a vidékiek a pestiek nyelvhasználatát affektálnak vélik. Valódi pesti kiejtési, alaktani sajátosságokat nehéz kimutatni – bár G. Varga Györgyi megpróbálta az 1960-as években (Alakváltozatok a budapesti köznyelvben). De azért tudható, hogy a pesti nyelvnek saját nyelvtana is van. Ilyennek számít a sajátos pesti kiejtés. Például a frizsider szó fridzsidernek ejtése (további példák: pénz > péndz, benzin > bendzin; egy korábbi affrikáció folytatódása; vö. mazzag > madzag). Többen megfigyeltek, leírtak és fővárosinak (pestinek) tartottak két hanglejtésbeli hibát:

1. Az egyik a mondathangsúlyos szótag után magas hangfekvésből közepes vagy mély hangfekvésbe való átváltás (a nagy esés mintegy szemrehányást fejez ki):

Nem vagyok megelégedve a munkájával.

2. A másik a mondatok, beszédszakaszok végének elnyújtása, rendszerint a hangmaga felcsúsztatásával. Ez az ún. éneklő, talán angolos, pesties beszédmód (kommunikációs oka lehet a szó megtartásának jelzése).

uuunk.

Itt vagy-

zaaa?

Mikor jössz ha-

Helyesen:

Itt vagyunk.

Mikor jössz haza?

Ugyancsak pesti nyelvi jelenség a személynevek „névelősítése” (az István, a Kati). Korjellemező nyelvi jelenség a tulajdonnevesítés, egyedítés. Rexa Dezső írja az 1870-es évekre emlékezve: A boltok felírása leginkább német nyelvű volt. Négyéves koromban ebédnél megszólaltam:

– Nagyon gazdag ember lehet az az Apotheke!

– Honnan tudod? Hát ki az?

– Boltos.

– Hát honnan tudod?

– Olyan sok boltja van, majdnem minden utcasarkon van egy boltja.

Akkor még nem tudtam németül, s az Apotheke feliratot a boltos nevének gondoltam, pedig ez a szó magyarul azt jelenti, hogy gyógyszerár...

A szocializmusban még nagyon sok „szimpla” gyógyszerár, élelmiszerbolt, orvosi rendelő, fodrász, eszpresszó volt – a rendszerváltozás után azonban felbukkantak és terjedni kezdtek az egyedi (megkülönböztető) nevek: Segítő Mária gyógyszerár, Szent Margit rendelő, Show-haj fodrászat, Kakas presszó. A „tulajdonnevesítés” teljesen természetes folyamat. A kávéházakat, kocsmákat, fogadókat, vendéglőket mindig vagy címezték valakihez, netán valamihez, vagy a tulajdonosról nevezték el, vagy a környék, esetleg az elhelyezkedés határozta meg az elnevezést. Az, hogy 1945, s főleg 1948 után fokozatosan minden állami kézbe került (vagy megszűnt), szükségszerűen vont maga után a közintézmények, szalonok, üzletek és vendéglátó-ipari egységek elnevezésének egységesítését, az egyedítő jelleg visszaszorulását”. A rendszerváltás utáni „tulajdonnevesítéssel” szerencsén visszaállt a természetes állapot.

A pesti élet és nyelv sajátosságaira sokan fölhívják a figyelmet. Az elsők között Gvadányi József Egy falusi nótáriusnak budai utazása című szatírája, de jobban illik a kötetbe egy vidéki (jelen esetben zalai, szabari) leánynak adott nyelvi figyelmeztetés:

– Aztán nehogy úgy járj ám, mint az egyszeri falusi, aki elment Pestre!

– ?

– A tikot tyúknak mondta, a vödört vedernek, a gráblát gereblyének. De amikor rálépett a (gereblye) fogaira, a nyele meg orron csapta, már azt mondta: „A nyavala ebbe a gráblába!”

(Régi pest-budai szólások, közmondások)

Pest feketére fest...

Nem oda Buda! (nem addig van az), Több is veszett Buda alatt (történt már ennél nagyobb baj is), Budában, Bécsben, lyukas kemencében (kitérő válasz arra a kérdésre, hogy hol van valaki), Annyit ér, mint mikor Budán muzsikálnak, oszt ide nem hallik (semmit sem ér), Eb lesz Budán bíró (nem törekszem olyan tisztségre, amit nem érhetek el), Mi hír Budán/Budában? (mi újság van felétek; régen ez a felelet járta rá: Német van várában, Török van várában, Békesség várában), Olybá veszi, mintha Budán harangoznának (mintha nem is neki szólnának), Budára is beillenék bírónak (nagyon eszes), Ha Budáról jött volna, sem hinném (egyáltalán nem hiszem), Sokszor megjárják addig Budát (soká lesz az még), Egyszer volt Budán kutyavásár (csak egyszer szokott kivételes szerencséje lenni az embernek; abból, hogy egyszer valami megtörténhetett, nem következik az, hogy máskor is megtörténhetik), Kinek lova nincsen, Budán is gyalog jár (aki szegény, az mindenütt csak szegényesen élhet), Messze Buda sántának (aki erején felüli vállalkozásba fog, nehezen ér el sikert), Nem egy nap alatt épült Buda vára (nem szabad a munkát elnagyolni), Nincs Budának mérője (néhány gazdag ember szereti magát szegénynek mondani), Budai mértékkel mér (nagyot mond, hazudik), Iszik, mint a budai török, Megjárta fejét a budai törökvér (szereti a bort), Vörös, mint a budai bor (sötétvörös), A budai piros bor nyelízű (a budai bor itatja magát), Meglátja Budapestet (mélyen belát valakinek a szoknyája alá), Igyunk, úgysem lesz Pesten házunk! (tréfás felszólítás ivásra), Szegény testem, mikor égetnek meg Pesten! (sóhaj), Tíz fillérért gyalog kísérné Pestre a békát (pénzsóvár),

Ígértem neki Pestet, Budát, köszönje meg, ha meglátja Szentendre tornyát (nagyhangú ígéret csúfondáros jellemzése), Kinek lova nincsen, gyalog jár az Pestre (mindenki úgy él, ahogy anyagi lehetőségei megengedik), Pest feketére fest (aki nem szokott hozzá, azt megviseli a pesti élet, a nagyvárosi hajsza), Mosolyog, mint pesti kutya a zsemlének (ostobán mosolyog).

Huszedik század eleji budapesti szólások (helyzetmondatok)

A Budapesthez köthető állandósult szókapcsolatok voltaképpen helyzetmondatok, vagyis adott helyen, helyzetben mondhatók; s föl is idéznek egyes szituációkat.

Annyi baj legyen, csak a villamos menjen! (utalás az első világháború alatti gyakori közlekedési fennakadásokra), A pisolda trisztán tartandó! (véccéfelirat nyomán szójáték), A vérfagyasztó viszontlátásra, Budapest három (családi figyelmeztető, ha a gyerek előtt nem akarnak valamit mondani; Budapest I. és Budapest II. rádió volt csak, a Budapest III. a külföldi magyar nyelvű adásokat jelentette), Ez a város fürdőváros (az mondta, aki befürdött, elvesztette kártyán a pénzét), Ezt a lemezt már ismerjük ~ régi lemez ~ lejárt lemez (már hallott dolog), Fújt a börgyár (közeledik a halál), Jó hülyének lenni?, Jó reggelt, itt a tej!, Kimegy a mosásban (majd rendbe jön), Legyenek üdvölvöldözve (tréfás köszöntés), Lehet urak, lehet, lehet! (ligeti kikiáltó tessékélő mondása), leesett a húszfilléres ~ leesett a tantusz (végre megértette; célzás a lassan működő telefonautomatára), Majd kiderül a boncolásnál (kiderül az igazság), Marokkóba utazott (börtönben ül; a Markó utcában), Meghaltam, vidéken vagyok eltemetve (nem akarok senkivel se találkozni), mese habbal, Mi az hogy?, Mi ebben a pláne?, most jött a halpiacról (becsapható, tudatlan), most jött a hathúszással (vidéki, becsapható), Nekem mondja, tanárnak? (jobban tudom), Nincs többé kopasz fej, csak seggig érő homlok (nagy a baj), olcsó és nem ráz (hitvány dolgokra mondják; régen a villanykapcsoló hirdetése), pénztáros az ingyen uszodában (nincsen állása), Részemről a fáklyásmenet (engem nem érdekel), szintén zenész (ugyanaz a foglalkozása), Találkozunk a családi sírboltban (nyegle búcsúzás), Te itt, a temetők meg üresek (tréfás köszöntés).

A társadalom peremén élők újabb kori megnevezései: hajléktalan, „itt a piros, hol a piros” (tiltott szerencsejátékot) üzők, „az éjszaka császára”, rendőrségi megfogalmazásban: „az éjszakai élet ismert alakja”.

(Városi nyelvészet)

Vidéki városok – Budapest

A magyar vidéki városok nyelvi föltárása egyértelműbbnek bizonyult. Bálint Sándor megalkotta a „szögedi” nemzetről szóló életművét (szótárt, frazeológiát, néprajzot), Debrecenben összeállították a Cívis-szótárt, és például Békés város monográfiájában szó van a város nyelvéről. Esztergom, Hatvan és Cegléd ún. regionális köznyelvét már kutatták és dokumentálták egyetemi kutatócsoportok. De továbbra sincs pécsi szótár, bár a pécsi törzslakosok, a tükék néprajza, folklórja és nyelvkincse ugyancsak sajátos. Nincs soproni sem, holott a poncichterek (< Bohnen züchten) is sok mindenről mesélhetnének. Miskolcnak is vannak tájszavai (makuka = napraforgómag), szólásai (Pislog, mint miskolci kocsonyában a béka). S bár tisztában vagyunk azzal, hogy Szombathelynek, Zalaegerszegnek, Kaposvárnak, Salgótarjának, Sátoraljaújhelynek, Nyíregyházának is van sajátos nyelvi világa, szótárai még sincsenek.

Budapest nyelvének kutatása sokáig megmaradt az érdeklődőknek: íróknak, hírlapíróknak. 1953-ban lett volna lehetőség városnyelvi kutatásra a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség keretében, de a munkaközösség a tervezésen, valamint az újonnan

Budapesthez kapcsolt peremkerületek némelyikében helytörténeti gyűjtemények létrehozásán túl nem sokat tett; még kevesebbet publikált. Benkő Loránd nyelvész többször szorgalmazta a főváros nyelvének kutatását, G. Varga Györgyit is ő indította el ezen az úton.

A nyolcvanas években készült a BUSZI, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú; de ez területi rétegzettségére és városi népnyelvi gyűjtésre nem terjedt ki. A nyelvészek tudományosan fölmérték, hogy hol beszélnek – a magyarul beszélők szerint – legszebben és legcsúnyábban magyarul. A teljes minta túlnyomó többsége szerint Budapesten és Pest megyében (!) beszélnek a legszebben. Persze sejthetjük, hogy itt nem a gazdag hangzóállományról, vagy a pesti „éneklő hanglejtésről”, még csak nem is a városi folklór csak a kutatókat, esetleg az írókat érdeklő színeiről volt szó, hanem nagyon prózai érzelem fogalmazódott meg: a központi nyelvváltozat presztízse, tisztelete; a Budapest iránti (ki nem mondott) vágyódás. A fölmérésben feltűntek a további „mítoszok” is a romlatlan vidéki nyelvről, különösen az erdélyiek tiszta magyar nyelvéről. S ez így is van jól: legyen meg mindenkinek a maga mítosza.

Városantropológia: nyitott kérdések

Természetesen a mai városi, városi nyelvi kutatások táplálkozhatnak a nyelvjáráskutatás módszereiből, de alapvetően szociolingvisztikai, antropológiai kutatások. Az ilyen kutatások általában egy város nyelvéről nem mondanak semmit, hanem egyes városi rétegek, csoportok vagy területi egységek (talán éppen egy háztömb) lakóinak a nyelvéről mondhatnának el valamit. Ilyesfajta kutatásokat azonban Budapesten még nem végeztek. Tehát mindaz, amit az imént fölvázoltunk, csak kósza gondolat, elképzelés. Budapest nyelvéről aligha mondhatunk általánosságban valamit. Adataink vannak, de ezeknek a város egészére való kiterjesztése indokolatlan.

A néprajzosok egyébként végeznek városi néprajzi kutatásokat. Talán ezeket érdemes lenne összekapcsolni városi nyelv-kutatással is.

A városantropológia, a városnyelvi kutatás a magyar nyelv etnolingvisztikájának mélyebb megértéséhez vezethet. De még az út elején járunk.

Azt mondják: Berlin légkörének, folklórájának és nyelvének hangulata van. Egészen biztos vagyok benne, hogy Budapest is rendelkezik ilyennel. Itt élek, egy vagyok a város folklórájával, nyelvével. Alkotója és használója is egyben. Talán a túlzott közelség nem engedi a kellő rálátást. Sejthető, föltételezhető gazdagsága, elevensége. Sok salakot is termel, amely néha elfödi a látást, haragra gerjeszt, de nem mondhatjuk, hogy szemétre vele, mert valójában maga az „élő poézis”.

(Valódi pesti nyelvjárások)

Palócok Pesten

Budapest „nyelve” összetett, és éppen ezért roppant izgalmas. A pesti nyelv nemcsak argóból áll, hanem foltokban felfedezhető valódi nyelvjárások (területi nyelvváltozatok) is. Bárcki Géza a belgiumi Liège-ről írja, hogy a város magva felé ékszerűen csatlakozó-kapcsolódó külterületek a maguk mögött lévő területek (vallon) nyelvjárását tükrözik, nyilván az abból az irányból való beköltözés, valamint az intenzív kereskedelem, kapcsolattartás miatt. Ez a jelenség Budapesten is megfigyelhető! Az egyes városrészeknek sokkal erősebb a kapcsolata sugarasan bevezető utak menti településekkel, mint keresztirányban a szomszéd külvárossal.

Melyek ezek a kapcsolatok? Veresegyháza, Fót Rákospalotával, Csömör, Kerepes, Kis- és Nagytarcsa Cinkotával, Nagyiccével, Isaszeg, Pécel, Maglód, Gyömrő Rákoskeresztúrral és Kőbányával, Vecsés Pestszentlőrincsel, Dunaharaszti Soroksárral, Martonvásár Erdel és Nagytétényel, Alsó- és Felsőgöd, valamint Dunakeszi Újpesttel, Üröm, Budakalász, Pomáz Békásmegyerrel van ilyen hagyományos (piaci) kapcsolatban.

A Gödöllői-dombság szlovák falvainak kultúrája Kelet-Pestre hatott; az utóbbi ötven év jelentős magyarországi kelet-középpont migrációjának, s vele együtt a szatmári, szabolcsi, bihari tájszólásoknak központba kerülésének a Pest közeli déli-délkeleti falvak voltak befogadói. Érdre nagyobb számban költöztek a hányatott sorsú bukovinai székelyek.

Juhász Dezső fölhívta a figyelmet a Rákospalotán máig megfigyelhető palóc nyelvjárásra. Rákospalotát a magyar nyelvjárástudomány számára egyedülállóan különös és nyelvészeti szempontból nagyon érdekes terepnek tartja. Itt ma is azt mondják az idősebb emberek, hogy selem, petrezselem, legíny, gyin (jön), gyinnye, szeretyi. Rákospalota soktemplomos utcácskáiban barangolva, a templomi éneket hallgatva, a piacra kimenve aligha gondolná valaki, hogy Budapesten van!

Izgalmas lenne a közeli és távoli nyelvjárásoknak a terebélyesedő Budapesten és agglomerációjában megtalálni „kistestvéreit”. Ha lenne fölmérés, talán alátámasztaná tapasztalatainkat, vagyis a főváros szíve felé tartó, különböző irányból mutató nyelvjárási „ékeket”. Ez lenne, ha lehet még egyáltalán, a budapesti nyelvjáráskutatás! Bár a város lakossága már összekeveredett; az eredeti nyelvi színeket talán már nem lehetséges szétválogatni. Lehet-e egyáltalán egy kétmillió nagyvárosnak nyelvjárása? Egységes biztosan nem. Ha nem lehet, akkor mi van helyette? Van-e egyáltalán pesti nyelv?

Városi tájszólások

Aligha mutatható ki a mai Budapesten városi nyelvi tájszólás. Avagy csak véletlenségből, egy-egy szó, szólás kapcsán. Bárczi Géza egyik legérdekesebb megjegyzése ezzel kapcsolatban nem is munkája főszerzőjében, hanem a 30. oldalon a 2. számú lapalji jegyzetben található: „Budapest egyes kerületeinek megvan a maguk tájszólása a jassz-nyelvből, s ezek között a legjellegzetesebb különbséget (a szókincsen kívül) éppen [!] a képzők használatában lehet megállapítani. Így a Ferencvárosban (melyre a nagyszámú német köznyelvi szó is jellemző) kedvelt képző az -ás, Újpest az -a szövéget, a liget az -aj, -esz képzőket kedveli. Így állnak elő ilyen változatok, mint makás 'rejték' és stikás 'csend', maka és stika, makaj és stikesz...” Ez bizony valóságos városkutatás, városi nyelvjárás, városantropológia a javából – milyen kár, hogy sem Bárczi, sem más nyelvtudós ezt nem folytatta!

IRODALOM

- Balázs Géza: Pestiesen? Akkor, hogy is? A budapesti nyelvről, folklórról, a budapestizmusokról. *Jelenlét*, 1998. tavasz-nyár, 92–96.
- Bárczi Géza: *A „pesti nyelv”*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1932. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 29/.
- Berza László (főszerk.): *Budapest lexikon. I–II.*, Akadémiai, Budapest, 1993.
- Boross József, Szűts László (szerk.): *A mai magyar argó kieszótára*. BM Sajtóosztálya, [h. n.], [1985].
- Hernádi Miklós: *Köznyelvtudomány*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Juhász Dezső: Felhívás egy palóc témára. In: *Nép – Nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. Szerk. Balázs Géza, Selmeczi Kovács Attila. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1992, 12–14.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Akadémiai, Budapest, 1988.
- Kolozsvári Grandpierre Emil: *Négy-öt magyar összehajol*. Magvető, Budapest, 1977. (Gyorsuló idő).
- Kontra Miklós, Hol beszélnek a legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv*, 1997, 224–232.
- Kosztolányi Dezső, Budapest, a szójátszó. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi, Budapest, 1971, 17–19.
- Varga Györgyi, G.: *Alakváltozatok a budapesti köznyelvből*. Akadémiai, Budapest, 1968.
- Zolnay Vilmos – Gedényi Mihály: *A régi Budapest a fattyúnyelvből*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.
- Zombori Attila: *Szexpiaci körséta*. IPV, Budapest, 1986.